

Базарғалиева Н.Ә.,^{1*} Нуетбаева Г.Б.,¹ Mustafa Talas., Абишева Э.Д.¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

²Нигде Омер Халисдемир университеті (Нигде, Туркия)

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАМАНДЫҚ ТАҢДАУЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ФАКТОРЛАР

Аңдатпа

Бұл зерттеудің мақсаты – жекеменшік мектеп-лицейі мен мемлекеттік мектеп гимназиясында оқитын жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторларын анықтау. Бұл тақырып дайындық процесіне әсер ететін жағдайларды қарастырады. Сонымен қатар, мектептегі психологиялық кеңесшілерден көмек алатын жағдайын, жоғары сынып оқушылары таңдайтын саланы, олардың артықшылық мәртебесін және олардың мамандық таңдауына әсер ететін факторларды анықтау. Зерттеу тобына 2024-2025 оқу жылында Алматы қаласы Алатау ауданына қарасты бақылау тобына жекеменшік «Алгоритм» физика-математикалық лицейінде оқуын жалғастырып жатқан 80 (45 қыз бала және 35 ұлдар) және эксперимент тобына КММ №185 мектеп-гимназиясында оқып жатқан 89 (57 қыз бала және 32 ұлдар) жоғары сынып оқушылары қатысты. Оқушылардың мамандық таңдауына әсер ететін факторларды анықтау үшін «Мамандық таңдауға әсер ететін факторлар» сауалнамасы қолданылды. Сонымен қатар, Е.А. Климовтың «ДДС» (қазақ тілінде аударылып модификацияланған) сауалнамасы мен С.С.Гриншпунның "Мамандық таңдау мотивтері" атты тест-сауалнама бірге жүргізілді. Зерттеу нәтижелерін бағалағанда, оқушылардың шамамен жартысы мамандық таңдау процесінде кәсіби көмек алып, өз қалауларын нақтылайтыны байқалады. Дегенмен, зерттеу нәтижелері жекеменшік мектеп лицей оқушыларының мамандық таңдауына жеке факторлар әсер ететін негізгі факторлар екенін көрсетеді. Зерттеудің басқа да тұжырымдарына сәйкес, оқушылардың мамандық таңдау процесінде ең тиімді болып табылатын айнымалылар мамандықтың оқушының арманына сәйкес келуі, мамандыққа байланысты іс-әрекеттердің ләззат алатындығы, мамандықтың оқушының жеке қасиеттеріне сәйкес келетіндігі және мамандықтың кәсіби өсу үшін қолайлы екендігі болып табылады. Осы нәтижелерге сәйкес тиісті әдебиеттер аясында түрлі ұсыныстар жасалды.

Кілттік сөздер: Мамандық таңдау, жеке орта мектеп оқушылары, жеке факторлар, әлеуметтік факторлар.

Базарғалиева Н.Ә.,^{1*} Нуетбаева Г.Б.,¹ Mustafa Talas., Абишева Э.Д.¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

²Нигде Омер Халисдемир университеті (Нигде, Туркия)

ФАКТОРЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКУЮ ГОТОВНОСТЬ СТАРШЕКЛАССНИКОВ К ВЫБОРУ ПРОФЕССИИ

Аннотация

Целью данного исследования является выявление факторов, формирующих психологическую готовность старшеклассников, обучающихся в частной школе-лицее и гимназии государственной школы к выбору профессии. В данной теме рассматриваются ситуации, влияющие на процесс подготовки. Кроме того, определение ситуации, в которой учащиеся старших классов получают помощь от психологических консультантов в школе, области,

которую они выбирают, влияющих на их выбор профессии. В 2024-2025 учебном году в контрольной группе Алатауского района г. Алматы приняли участие 80 (45 девочек и 35 мальчиков) старшеклассников, продолжающих обучение в частном физико-математическом лицее «Алгоритм» и 89 (57 девочек и 32 мальчика) старшеклассников, обучающихся в школе-гимназии №185. Для выявления факторов, влияющих на выбор профессии учащимися, был использован опросник «факторы, влияющие на выбор профессии». Для выявления факторов, влияющих на выбор профессии учащимися, был использован опросник «факторы, влияющие на выбор профессии». А также, совместно проведены анкета Е.А. Климова «ДДС» (переведена на казахский язык) и тест-анкета С.С. Гриншпуна "Мотивы выбора профессии". При оценке результатов исследования видно, что примерно половина учащихся получают профессиональную помощь в процессе выбора профессии и уточняют свои предпочтения. Однако результаты исследования показывают, что частные школы являются основными факторами, влияющими на выбор профессии учащимися лица. Согласно другим выводам исследования, переменные, которые наиболее эффективны в процессе выбора профессии учащимися, - это соответствие профессии мечте учащегося, удовольствие от деятельности, связанной с профессией, соответствие профессии личностным качествам учащегося и то, подходит ли профессия для карьерного роста. В соответствии с этими результатами были сделаны различные рекомендации в рамках соответствующей литературы.

Ключевые слова: выбор профессии, индивидуальные старшеклассники, индивидуальные факторы, социальные факторы

Bazargaliyeva N.A.,^{1} Nietbayeva G.B.,¹ Mustafa Talas.,¹ Abisheva E.D.²*

¹*Kazakh National Pedagogical University after named Abai (Almaty, Kazakhstan)*

²*Nigde University Omer Halisdemir (Nigde, Türkiye)*

FACTORS EFFECTING PRIVATE HIGH SCHOOL STUDENTS' CAREER CHOICE

Abstract

The purpose of this study is to identify the factors that shape the psychological readiness of high school students studying at a private lyceum and a public school gymnasium to choose a profession. This topic discusses situations that affect the preparation process. In addition, the identification of the situation in which high school students receive help from psychological counselors at school, the field they choose, their privileged status and the factors influencing their choice of profession. In the 2024-2025 academic year, 80 (45 girls and 35 boys) high school students continuing their studies at the private physics and mathematics lyceum Algorithm and 89 (57 girls and 32 boys) high school students studying at Gymnasium No.185 participated in the control group of the Alatau district of Almaty. To identify the factors influencing the choice of profession by students, the questionnaire "factors influencing the choice of profession" was used. To identify the factors influencing the choice of profession by students, the questionnaire "factors influencing the choice of profession" was used. In addition, the questionnaire of E. A. Klimov "DDS" (translated into Kazakh) and the test questionnaire of S. S. Grynshpun "motives for choosing a profession" were jointly conducted. When evaluating the results of the study, it can be seen that about half of the students receive professional help in the process of choosing a profession and clarify their preferences. However, the results of the study show that private schools are the main factors influencing the choice of profession by lyceum students. According to other findings of the study, the variables that are most effective in the process of choosing a profession by students are matching the profession to the student's dream, enjoying the profession-related activities, matching the profession to the student's personal qualities, and whether the profession is suitable for career growth. In accordance with these results, various recommendations have been made in the relevant literature.

Keywords: career choice, individual high school students, individual factors, social factors.

КІРІСПЕ Әлеуметтік өмірде әрбір жеке тұлға әртүрлі себептермен топқа қосылуы, мақсатқа жету жолындағы іс-әрекеттермен айналысуы, басқаша айтқанда, жұмыс істеуі қажет [1]. Автордың пәкірінше, қарастырылып отырған жұмысты орындау қажеттігі – қоғам қабылдайтын мамандыққа ие болу. Таңдалған мамандыққа әлеуметтік орта әсер ететіні сияқты, тандаған мамандығы да тұлғаның әлеуметтік ортасын қалыптастыруда шешуші рөл атқара алады. Демек, мамандық адамдардың жеке тұлғалық, психологиялық, әлеуметтік және экономикалық ортасы сияқты көптеген факторлар әсер етуі мүмкін деп тұжырымдаймыз.

Бүгінгі таңда әрбір жасөспірім үшін мамандық таңдау мәселесі аса маңызды. Себебі, дұрыс таңдалған мамандық – болашақта табысты болудың, өмірден өз орнын табудың және қоғамға пайдалы болудың кепілі. Жоғары сынып оқушылары үшін мамандық таңдау – бұл үлкен жауапкершілікті талап ететін, өмірлік маңызы бар шешім. Бұл шешімнің сәтті болуы оқушының психологиялық дайындығына тікелей байланысты.

А.Н. Даутованың пікірінше, психологиялық дайындық дегеніміз – оқушының өзінің қызығушылықтарын, қабілеттерін, мүмкіндіктерін және құндылықтарын терең түсінуі, сондай-ақ мамандықтар әлемі туралы толыққанды ақпаратқа ие болуы. Осылайша, психологиялық дайындық оқушыға саналы түрде мамандық таңдауға және болашақ қызметіне бейімделуге көмектеседі. Алайда, автордың пікірінше, жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығы әртүрлі факторлардың әсерінен қалыптасады. Бұл факторларға отбасының әсері, достарының пікірі, мектептегі оқу-тәрбие үрдісі, оқушының жеке – даралық және тұлғалық ерекшеліктері жатады. Осы факторлардың кейбіреулері оң әсер етсе, кейбіреулері теріс әсер етуі мүмкін [2]. Сондықтан да жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторларды зерттеу өзекті мәселе болып табылады. Бұл зерттеудің нәтижелері оқушыларға мамандық таңдауда көмек көрсетудің тиімді жолдарын табуға және олардың болашақ өміріне дұрыс бағыт беруге мүмкіндік береді.

Осы мақалада жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы негізгі факторлар талданады және олардың оқушылардың болашақ мамандығын таңдауына әсері қарастырылады. Сонымен қатар, әдебиеттерге сүйене отырып, мамандық таңдау процесінде оқушыларға психологиялық қолдау көрсетудің жолдары ұсынылады.

Әдебиетке шолу Сондай-ақ, кәсіп, кәсіби бағдар туралы мәселені Қазақстандық ғалымдар да өз зерттеу жұмыстарында қозғап келді. Солардың ішінен, Қазақстандағы ең алғашқы жұмыстардың бірі Ж.Аймауытовтың (1926), «Жан жүйесі және өнер таңдау», – атты еңбегінен көре аламыз. Аталған еңбегінде кәсіп таңдау мен кәсіби мәселе туралы жазылса, 1994 жылы Алматыда шыққан Л.Х. Мажитованың «Қазақ мектептерінде кәсіптік бағдар беру» әдістемелік нұсқауын ал С.Ж. Жақыповтың «Психология познавательной деятельности» жұмысында: «кәсіби бағдар жұмысы қоғамға керек екені бұрыннан белгілі болды, бірақ оны пайдалану процесі кеш басталды», — деп атап көрсеткен. Сондай-ақ, профессор С.М.Жақыповтың басшылығымен А.Т. Изакова өзін-өзі танытудың мағына құрушы факторларының кәсіби өзін-өзі анықтауға әсерін, Г.М.Кәрібаева кәсіби іс-әрекеттің мотивациялық құрылымының ерекшеліктері мәселесін зерттеді. Осы бағытта зерттеу жүргізген профессор Ж.Т. Түрікпен-ұлы мен Х.Наубаеваның «Оқушыларды еңбекке баулу және кәсіби бағдар», – атты кітабында кәсіби бағдар – тұлғаның өзіне сай мамандық таңдау кезінде оларға мақсатқа бағытталған көмек көрсету делінген. Жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторлар туралы Қазақстандық психолог ғалымдардың еңбектеріне шолу жасағанда, төмендегідей зерттеулерді атап өтуге болады. С.Қ. Құдайбергенова., Г.Ә.Әбдібекованың еңбектері: жоғары сынып оқушыларына кәсіби бағдар беру, мамандық таңдау мәселелеріне арналған зерттеулері бар. Оқушылардың кәсіби бағдарына әсер ететін факторларды, оның ішінде гендерлік аспектілерді қарастырған. Ғалымдардың еңбектерінде оқушылардың қызығушылықтарын, қабілеттерін және жеке тұлғалық ерекшеліктерін ескерумен

қатар, «ер балалардың қыз балалардан статистикалық оқу-танымдық қызығушылықтары бойынша ерекшеленетінін байқадық», - деп атап көрсетеді [3].

С.Қ. Құдайбергенова., Г.Ә. Әбдібекованың еңбектерінде жоғары сынып оқушыларының кәсіби бағдарына кешенді түрде қарау, олардың жеке тұлғалық ерекшеліктерін, қызығушылықтарын және қабілеттерін ескерудің маңыздылығы атап көрсетумен қатар, «Ер балалардың нақты ғылымға қызығушылықтарының болуы ол көптеген зерттеулерге сүйене отырып жауап бергенде, ер адамдардың әйел адамдармен салыстырып қарағанда математикалық қабілеттілігінің басым болуына байланысты болып отыр», - деп қарастырған [3]. Авторлардың зерттеулерінде атап өткендей, ... «мамандықты таңдаудың негізгі факторларының бірі болып, қандай гендерлікке жатуымен байланысты болмақ. Балалық шақтан-ақ психологиялық мінездердің кейбір айырмашылықтары байқалады деп қарастырған. «Мәселен, ер балалар жаратылыстану пәндеріне, ал қыз балалар гуманитарлық пәндерге қызығушылық танытады. Балалардағы гендерлік әртүрліліктің барлығы, олардың қызығушылығының және мамандықты таңдауда көзқарасының әртүрлілігімен байланысты болады. Мамандықты таңдау кезінде кәсіптік және өмірлік жоспарлар, сонымен қатар қоғамдық мүдделілікке тартылуында көп мән бар олар гендерлік сипатқа ие» - деп ерекше мамандық таңдаудағы гендерлік ерекшеліктеріне баса назар аударады» [3,26]. Олардың зерттеулері Қазақстандағы кәсіптік бағдар беру жүйесін дамытуға үлкен үлес қосты деп айта аламыз. Е.А. Ильиннің еңбектерін талдау барысында қыздар мен ұл балалардың осындай гендерлік ерекшелігі олардың табиғи жаратылысындағы ерекшелігімен қоршаған ортаны қабылдаудағы ерекшеліктеріне байланысты деп келтірілген [4].

Профессор К.Б. Жарықбаевтың жалпы психология және жасөспірімдік шақ психологиясы бойынша еңбектерінде мамандық таңдау кезеңіндегі психологиялық даму ерекшеліктері, ішкі және сыртқы факторлардың әсері қарастырылған. Жарықбаевтың еңбектерінде жасөспірімдердің өзіндік санасының қалыптасуы және оның мамандық таңдауға әсері терең талданған [5].

Бұл ғалымдардың еңбектерінде жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторлар жан-жақты қарастырылған. Атап айтқанда, оқушылардың жеке тұлғалық ерекшеліктері, қызығушылықтары, қабілеттері, құндылықтары, әлеуметтік ортасы, гендерлік сипаты мен психологиялық қолдаудың маңыздылығы талданған.

Ресейлік ғалымдардан Е.А. Климовтың, Е.А. Ильиннің, О.Н. Истратованың, В.А.Корвянованың және т.б. психология ғылымында жасөспірімдердің мамандық таңдауына қатысты қосқан еңбектерін талдайтын болсақ, әр қайсысының алатын орны ерекше.

Е.А. Климовтың зерттеулері бойынша, оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторлар – бұл «жеке тұлғаның ерекшелігі және рухани және физикалық мүмкіндіктерінің дамуы мен жоспарлардың қалыптасуы күрделі динамикалық процесі» [6] деп қарастырған.

Е.А.Климовтың айтуынша, мамандық таңдауда сегіз негізгі фактор бар.

1. Үлкен отбасы мүшелерінің жағдайы. Өміріміздің қалай болатынына тікелей жауапты ақсақалдар бар. Бұл алаңдаушылық біздің болашақ мамандығымыз туралы мәселеге де қатысты.

2. Жолдастар мен қыздардың ұстанымы. Жасөспірімдік шақтағы достық қазірдің өзінде өте күшті және мамандық таңдауға үлкен әсер етуі мүмкін. Біздің мүддемізге сәйкес келетін және біз өмір сүріп жатқан қоғамның мүддесіне сәйкес келетін шешім дұрыс болады.

3. Мұғалімдердің, мектеп тәрбиешілерінің, сынып жетекшілерінің қызметі.

Студенттердің мінез-құлқын, оқу және сабақтан тыс әрекеттерін бақылай отырып, тәжірибелі мұғалім біз туралы кәсіби емес көздерден, тіпті өзімізден де жасырын көп нәрсені біледі.

4. Жеке кәсіптік жоспарлар. Бұл жағдайда жоспарда мамандықты меңгеру кезеңдері туралы біздің ойларымыз айтылады.

5. Қабілеттер. Адамның қабілеттерінің бірегейлігі тек оқудағы жетістіктерімен ғана емес, сонымен қатар әртүрлі қызметтегі жетістіктерімен де бағалануы керек.

6. Қоғамдық тану талаптарының деңгейі. Мансап жолын жоспарлау кезінде сіздің үміттеріңіз шындыққа сәйкес келетініне көз жеткізу өте маңызды.

7. Хабардарлық. Белгілі бір мамандық туралы алған ақпаратымыздың бұрмаланбауын, толық емес, біржақты болмауын қамтамасыз ету маңызды.

8. Бейімділіктер. Бейімделу бос уақыттың көп бөлігін өткізетін сүйікті іс-әрекеттерде көрінеді.

Кәсіби қызығушылықтар мен бейімділіктерді дұрыс анықтау болашақ жұмысқа қанағаттанудың маңызды факторы болып табылады. Мамандықты дұрыс таңдамаудың себебі қызығушылықтар негізінде кәсіптік таңдау жасай алмаумен байланысты сыртқы (әлеуметтік) факторлар да, өзінің кәсіби бейімділігін жеткіліксіз сезінумен немесе болашақ кәсіптік қызметтің мазмұнын дұрыс түсінбеумен байланысты ішкі (психологиялық) факторлар болуы мүмкін.

Сыртқы әлеуметтік факторларға мыналар жатады: кеңестер, басқалардың тілектері, әлеуметтік стереотиптер, қоғамда қалыптасқан идеялар, олар жиі кері әсер етеді. Бұл белгілі бір кәсіптің беделі мен танымалдылығын да қамтуы мүмкін. Заңгер, экономист, программист, менеджер сияқты мамандықтарды жастар біздің заманымызда беделді болғандықтан ғана таңдайды. Сонымен қатар, мұндай мамандықтарды таңдаған адамдар көбінесе іс-әрекеттің мазмұнын, не істеуге тура келетінін және мұндай жұмысты орындай алатынын үнемі ойлай бермейді.

Ішкі факторларға «кәсіптің немесе кәсіпқойдың имиджі» деп аталатын – болашақ мамандықпен ғана емес, сонымен бірге болашақ өмір салтымен, мамандықтың әлеуметтік және жеке маңыздылығымен, басқа адамдарды басқару қабілетімен және т.б. байланысты идеялар мен күтулердің жиынтығы жатады. Ішкі мотивация адамның өзінің қажеттіліктерінен туындайды, сондықтан оның негізінде, сыртқы қысымсыз жұмыс істейді [6].

Өз кезегінде Ресейлік ғалымдар оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторларына әсер ететін сыртқы және ішкі факторларды зерттеуге ерекше назар аударылады, өйткені дәл осы факторларды зерттеу кәсіби мамандық таңдауына психологиялық дайындығы сәтті болуы үшін әсер етуі мүмкін аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді. Бұл факторларды зерттеуді С.Л. Рубинштейн, Е.А. Климов, С.Н. Чистякова және т.б. қарастырған.

Сыртқы факторларға (бақыланбайтын әлеуметтік факторлар) жатады: әлеуметтік-экономикалық жағдайлар; әлеуметтік орта; белгілі бір кәсіптің кадрларына нарықтық сұраныс; маманның жеке басына, оның денсаулық жағдайына, психофизиологиялық қасиеттеріне және психологиялық қасиеттеріне еңбек нарығының талаптары; кәсіптік және білім беру талаптары; кәсіби өсу, мансап және біліктілікті арттыру перспективалары; таңдаған мамандығының ерекшеліктері (еңбек жағдайы, жалақысы, беделі, қоғамдағы кәсіптің имиджі және т.б.), білім алудың қолжетімділігі (ауылда немесе шағын қалада тұратын студенттер үшін мамандықтар санын таңдаудағы шектеулер), қоршаған ортаның әсері (ата-анасы, достары, құрбылары).

А.А. Бозоровтың, Е.А. Голубеваның еңбектерінде, ішкі факторларға (психологиялық, басқарылатын) жатады: мамандық таңдау мотивациясы (өмірлік құндылықтарға, болашақ идеясына, тәжірибеге және т.б. назар аудару); мамандықтың адам үшін және жалпы қоғам үшін маңыздылығын сезіну; жалпы кәсіпке және оның жеке функцияларына қызығушылық; туа біткен қабілет, темперамент пен мінез, жеке қабілет, бейімділік, әдет-ғұрып, кәсіп әлемінен хабардар болу. Жоғарыда айтылғандардың барлығы жас адамның дүниетанымының қалыптасуына және мамандық таңдауға ішкі дайындығына әсер ететін факторлар. Факторларды зерттеу оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді [7], [8].

Н.С. Пряжниковтың зерттеулерінде жоғары мектеп жасын сипаттай отырып, мамандық таңдауына осы кезеңдегі ең маңызды жаңа формациялардың бірі деп атайды, оны «ұзақтығы сыртқы жағдайлар мен жеке тұлғаның жеке ерекшеліктеріне байланысты болатын бірнеше кезеңнен тұратын кәсіби қызметтегі тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруының ұзақ және күрделі процесі ретінде» сипаттайды [9].

З.А. Кирееваның мен Е.Н. Стойко зерттеу нәтижелері табанды түрде көрсеткендей, «Қазіргі орта мектеп оқушыларының көпшілігі мамандық таңдау мотивтерін қате бағалайды, олардың қабілеттері мен бейімділіктерін ескереді деп есептейді, бірақ іс жүзінде олар бедел мен жалақыны басшылыққа алады» [10] деп қарастырған.

М.В. Бадашкевтің зерттеулерінде жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына әсер ететін факторларын келесідей сипаттайды: «оқушы отбасының әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктеріне, білім беру кеңістігіндегі мектеп оқушыларының әлеуметтік ортасына, жаңа білім беру ортасына бейімделудің жеке психологиялық ерекшеліктеріне; оқушының физикалық және психологиялық денсаулығына бірқатар факторларға байланысты өмірлік нұсқауларды саналы түсіну, қайта қарау және қалпына келтірудің ұзақ мерзімді, көп сатылы процесі» [11].

Көбінесе, ерте кәсіпті таңдау қиын отбасылық жағдайлармен, қысыммен, нашар оқу үлгерімімен, кездейсоқ эмоционалды таңдаулармен және кәсіп таңдауының хабардарлық деңгейіне және конструктивтілігіне теріс әсер ететін әртүрлі басқа факторлармен байланысты екенін атап өткен жөн.

Шетелдік түрік ғалымы Х. Ончу пікірінше, жеке адамдардың таңдаған мамандығы олардың бизнес өміріне ғана емес, өмірінің басқа бөліктеріне де әсер етуі мүмкін деп айтуға болады. Осы тұрғыдан алғанда, адамдардың қолайлы мамандық таңдауы адам ресурстарын жоспарлаудан бастап жеке адамның кейбір қажеттіліктерін қанағаттандыруға дейінгі көптеген салаларда маңызды. Сондықтан мамандық таңдау маңызды болып саналады, өйткені ол адамның әлеуметтік жағдайына әсер ететін және оның өмірінің маңызды кезеңдеріндегі табысы мен бақытына әсер ететін факторлардың бірі болып табылады және осылайша оның өзін-өзі жүзеге асыруына қаржылық жағынан ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның өзін-өзі көрсетуіне мүмкіндік береді деген қортындығы келді [12].

Л.Ержанның «Жасөспірімдік кезеңдегі бағыттаушы және психологиялық кеңес беру қызметі» атта мақаласында психологиялық кеңесшінің орта мектептегі ең маңызды міндеті оқушыға жасөспірімдік мәселелер мен мамандық таңдау мәселелерін шешуге көмектесу екенін айтады [13].

Көріп отырғанымыздай, адамның мамандық таңдауына әсер ететін көптеген факторлар бар. Жоғары сынып оқушыларының көзқарасы бойынша бұл факторларды анықтау студенттерге мансаптық кеңес беру қызметін жоспарлауда да, университеттер мен кафедралардың өзіндік даму жоспарларында да тиімді болуы мүмкін. Әсіресе Түркиядағы білім беру жүйесін қарастыратын болсақ, жеке тұлғаның кәсіби даму процестерінде орта мектеп жасының үлкен маңызы бар екенін байқауға болады. Түркияда жалпы орта білім беруді жалғастыратын студенттер орта мектептің екінші жылынан кейін қызығушылықтары, қабілеттері, тілектері, кәсіби құндылықтары мен қажеттіліктері сияқты жеке ерекшеліктеріне, сондай-ақ қоршаған орта факторларына сәйкес болашақ мамандығын, осы салаға қатысты таңдау курстарын таңдауы және болашақ мамандығының қандай болатынын шешуі керек. Орта мектептің соңғы жылында олар таңдаған мамандығы бойынша жоғары білім бағдарламасын таңдайды. Осы себепті студенттерден 15-16 жас аралығындағы орта мектептің екінші жылында өздерінің кісіптік қалауларын нақтылау сұралады [13,14,15].

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР Зерттеудің мақсаты жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторларын зерттеу. Зерттеу тобына 2024-2025 оқу жылында Алматы қаласы Алатау ауданындарына қарасты бақылау тобына жекеменшік «Алгарифм» физика-математикалық лицейінде оқуын жалғастырып жатқан 80 (45 қыз бала және 35 ұлдар) және эксперимент тобына КММ №185 мектеп-гимназиясында оқып жатқан 89 (57 қыз бала және 32 ұлдар) жоғары сынып оқушылары, барлығы 169 зерттелушілер қатысты.

Зерттеудің пәні: жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауы мен психологиялық дайындығына әсер ететін факторлардың өзара байланысы.

Статистикалық болжам: H_0 (нөлдік болжам) - екі тәуелсіз таңдау топтары (эксперименттік және бақылау топтары бойынша) оқушыларының мамандық таңдауы мен психологиялық дайындығына әсер ететін факторлардың арасында айырмашылықтар жоқ.

H_1 (жұмыс болжамы) - екі тәуелсіз таңдау топтары (эксперименттік және бақылау топтары бойынша) оқушыларының мамандық таңдауы мен психологиялық дайындығына әсер ететін факторлардың арасында айырмашылықтар бар.

Зерттеу барысы екі кезеңде беріледі: бірінші кезеңде, олардың мамандық таңдауына таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторлар талқыланса, екінші кезеңде әдістемелер арқылғы жеке тұлғаның белгілі бір қызмет саласындағы кәсіби бағытын диагностикалауға мүмкіндік береді және оқушылардың кәсіпті таңдауына қатысты жағдайлары қорытындыланады. Осыған орай, бірінші кезеңде, оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторларды анықтау үшін «Мамандық таңдауға әсер ететін факторлар» сауалнамасы қолданылса, екінші кезеңде, Е.А. Климовтың «ДДС» (қазақ тілінде аударылып модификацияланған) сауалнамасы мен С.С.Гринсшпунның "Мамандық таңдау мотивтері" атты тест-сауалнама бірге жүргізілді. Бұл зерттеу сипаттамалық зерттеу болып табылады.

НӘТИЖЕЛЕР МЕН ТАЛҚЫЛАУ Оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторлар бойынша сауалнаманы әзірлеу кезінде мазмұнды және валидтілігі мен сенімділігін қамтамасыз ету үшін әдебиеттерге шолу жасалды, сонымен қатар әдебиеттегі ұқсас зерттеулерде қолданылған шкалалар мен сауалнамалар қарастырылды. Бұл процесс барысында Абай атындағы ҚазҰПУ-нің белгілі бір институттарда оқитын студенттердің шағын тобына институттардың қалауына қатысты ашық сұрақтар қойды және студенттер берген жазбаша жауаптар мазмұнды талдау арқылы зерттелді. Шолу нәтижесінде студенттердің қалауын көрсететін ұсыныстар сауалнама сұрақтарына айналды. Сауалнамаға әдебиеттерді шолу және фокус-топтық зерттеу негізінде құрастырылған сұрақтар енгізілді, осылайша мектеп оқушыларының мамандық таңдауына әсер ететін факторлар сауалнамасы сұрыпталып мектептерге жүргізіп алғашқы зерттеуге қажетті тәжірибелік мәліметтерді жинақтауға негіз болды.

Зерттеуде қолданылатын деректерді жинау құралдары қолдануға дайын болғаннан кейін, Алматы қаласының Алатау аудандарында орналасқан жеке физика-математиканы оқытатын жеке меншік мектеп-лицей мен ЖББ №185 мектеп-гимназиясына өтініштерді қабылдау үшін қажетті рұқсаттар алынды. Біз таңдалған мектептердегі уәкілетті тұлғалармен байланысып, өтініш беру үшін тиісті күндер мен сағаттарды анықтадық. Зерттеушілер келісім формасына қол қойған оқушылар топ болып өтініш берді. Өтініш беру барысында қажетті түсініктемелер жасалды және есімдерді жазудың қажеті жоқ екендігі түсіндірілді, қалағандарына зерттеу нәтижелері туралы хабарлауға болады және өтініштер жауаптардағы шынайылық дәл нәтиже беретіндігін көрсете отырып толтырылды. Демографиялық ақпарат нысаны: оқушылардың біліктілігі туралы ақпарат жинау үшін және контент-талдау әдісі бойынша кездесу жиіліктері сарапталған. Демографиялық ақпарат нысаны барлығы 6 тармақтан тұрады, оның ішінде жынысы, мамандық таңдауда мектептегі психологиялық кеңесшіден және мұғалімдерден көмек алу мәртебесі, артықшылық берілетін мамандық таңдау саласы, ата-анасының ықпалы және артықшылық мәртебесінің нұсқалары.

Оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторлар 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторлар

Сауалнамалар	Әсері	Әсер етпейді
Кездесу жиіліктері	f	f
Мен таңдағым келетін мамандық менің арманым сай болуы керек	124	45
Мен таңдағым келетін мамандыққа байланысты іс-әрекеттерден ләззат аламын.	125	44
Мен таңдағым келетін мамандық менің мінезіме сай болуы керек	119	50
Мен таңдағым келетін мамандық мансаптық өсуге сай болуы керек	119	50
Мен таңдаған мамандығымда табысты болатыныма сенемін	112	57
Мен таңдағым келетін мамандық жақсы қаржылық табыс әкелу керек.	134	35
Мен таңдағым келетін мамандық – қоғамға үлес қосуға мүмкіндік беретін мамандық.	148	21
Мен таңдағым келетін мамандық қоғамда беделді орын алуыма мүмкіндік береді.	110	59
Мен бос уақытымды өзім таңдағым келетін мамандыққа арнағым келеді.	121	48
Мен таңдағым келетін мамандық өз бетінше жұмыс істеуге мүмкіндік береді	137	32
Мен таңдағым келетін мамандық әлеуметтік дағдыларды қажет етеді	128	41
Мен таңдағым келетін мамандық технологияны тиімді пайдалануды талап етеді.	149	20
Мен таңдағым келетін мамандық қалыпты өмір салтына сай болуы керек	156	13
Мен таңдағым келетін мамандық көшбасшылық қасиеттерді қажет етеді	121	48
Маған таңдағым келген мамандыққа байланысты тәжірибем ұнады	108	61
Мен таңдағым келетін мамандық табысты болуы үшін бәсекелестік қажет	156	13
Бұқаралық ақпарат құралдарында (теледидар, газет, т.б.) таңдағым келетін мамандыққа қатысты мақала жаңалықтар	152	17
Мен таңдағым келетін мамандық пәнаралық оқуға мүмкіндік береді	143	28
Мен таңдағым келетін мамандық менің сеніміме сай болуы керек.	155	14
Мен таңдағым келетін мамандық отбасыма жеткілікті уақыт бөлуге мүмкіндік береді.	159	10
Мен таңдағым келетін мамандық маған танылу/танымал болу мүмкіндігін береді	149	30
Мен таңдағым келетін мамандық жынысыма сай болуы керек		
Менің таңдағым келетін мамандықты отбасымның мақұлдауы	145	24
Маған мен таңдағым келетін мамандық бойынша бағдар беру қызметіне сынақтардың нәтижелеріне сәйкес болуы	142	27
Менің таңдағым келетін мамандыққа отбасымның қалауы	67	102
Мен бағытталмағанмен таңдағым келетін мамандықты жетекші мұғалімдерім ұсынды	144	25
	98	71
Ұстаздарыма мен таңдағым келетін мамандық ұнайды		
Менің таңдағым келетін мамандық достарыма ұнайды	115	54
	25	144

1-кестеде көрсетілгендей, оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы негізгі үш фактор төмендегідей көрсетілген; мамандық сіздің арманыңызға сәйкес келеді ($f=124$), мамандық менің мінезіме сай болуы керек ($f=119$) және мен таңдағым келетін мамандық табысты болуы үшін бәсекелестік қажет ($f=159$) деп есептеледі.

Екінші жағынан, мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы ең аз әсер ететін факторларды төмендегідей санауға болады; педагогтардың мамандыққа бағыт-бағдар беруі ($f=98$), маған мен таңдағым келетін мамандық бойынша бағдар беру қызметіне сынақтардың нәтижелеріне сәйкес болуы ($f=67$) және достарының ұнатуы ($f=16$). Дегенменде, зерттеудің осы бөлігінде, ең алдымен, мамандық таңдауда мектептің психологиялық кеңесшісінен көмек алу жағдайына, педагогтардың мамандыққа бағыт-бағдар беруі және артықшылық жағдайын көрсететін «таңдағым келетін мамандық табысты болуы үшін

бәсекелестік қажет» нұсқаларға қатысты тұжырымдар әлі де болса зерттеуді керек етеді. Алайда, зерттеу нәтижелері жоғары сынып оқушыларының мамандық таңдауына психологиялық дайындығына әсер ететін факторлардың маңыздылығы әртүрлі екенін көрсетеді. Оқушылар үшін мамандықтың жеке армандарына сәйкес келуі, мінезіне сай болуы және бәсекелестікке қабілеттілігі маңызды болса, педагогтардың бағыт-бағдар беруі, бағдар беру қызметінің нәтижелері және достарының пікірі аз әсер етеді. Зерттеуден алынған нәтижелерге сүйене отырып, оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы негізгі факторларды төмендегідей сипаттап тұжырымдаймыз.

1. Жеке мотивацияның маңыздылығы: Оқушылардың мамандық таңдауында ішкі мотивация (армандарға сәйкестігі, мінезге сай болуы) сыртқы факторларға қарағанда (педагогтар, достар) маңыздырақ рөл атқарады. Бұл оқушылардың өз қалауымен және саналы түрде мамандық таңдауға ұмтылатынын көрсетеді.

2. Нарыққа бейімділік: Оқушылар таңдаған мамандықтың табысты болуы үшін бәсекелестік қажет деп есептейді ($f=159$). Бұл олардың еңбек нарығындағы жағдайды бағалай білетінін және табысты болу үшін күш салуға дайын екенін көрсетеді.

3. Кәсіби бағдар беру қызметінің әлсіздігі: Педагогтардың бағыт-бағдар беруі ($f=98$) және бағдар беру қызметінің нәтижелері ($f=67$) маңыздылығы жағынан төмен орында тұр. Бұл ЖОО-да кәсіби бағдар беру қызметінің тиімділігін арттыру қажеттігін көрсетеді.

4. Әлеуметтік ортаның әсерінің шектеулігі: Достарының пікірі ($f=16$) мамандық таңдауда шешуші рөл атқармайды. Бұл оқушылардың мамандық таңдауда дербес шешім қабылдауға ұмтылатынын көрсетеді.

Зерттеу жұмысының екінші кезеңінде Е.А. Климовтың дифференциалды-диагностикалық (қазақ тілінде аударылып модификацияланған) сауалнамасы мен С.С.Гриншпунның "Мамандық таңдау мотивтері" атты тест-сауалнамасы таңдалды. Е.А. Климовтың дифференциалды-диагностикалық сауалнамасы тұлғаның кәсіби бағытын диагностикалау үшін қолданылады. Сонымен қатар, аталмыш әдістеме жеке тұлғаның белгілі бір қызмет саласындағы кәсіби бағытын диагностикалауға мүмкіндік береді, еңбек пәні бойынша 5 салаға топтастырылған таңдаулы қызмет түрлері туралы ақпарат береді: Адам - табиғат, адам - техника, адам - адам, адам - белгі жүйесі және адам - көркемдік образ. Сауалнамаға 20 жұп әртүрлі әрекеттер кіреді, олардың ішінен әр жұпта оқушылар тек біреуін таңдауы керек. Таңдау әр ұсынылған іс-әрекеттің оң және теріс жақтарын көрсету арқылы жүзеге асырылады: "+" егер мамандық ұнаса, "++" Егер сізге өте ұнаса, " - "Егер таңдалған бағыт ұнамаса," - - " егер сізге қатты ұнамаса. Қызметтің бір түрі көп немесе кем дегенде аз болуы керек. Сауалнама аяқталғаннан кейін әр бағанның оң және теріс жақтары есептеледі.

Жетекші мотивтерді диагностикалау үшін С.С. Гриншпунның "Мамандық таңдау мотивтері" тест-сауалнамасы таңдалды. Бұл әдістеме 32 мәлімдемені қамтиды, олардың әрқайсысын оқушы 0 баллдан (егер бұл мотив студент үшін мамандық таңдауда маңызды болмаса) 3 баллға дейінгі шкала бойынша бағалайды (егер бұл мотив мамандық таңдауда өте маңызды болса). Есептелгеннен кейін жетекші мотивтердің жеке шкалалары бойынша ұпайлар қосылады. Кәсіптік беделінің мотивтері (қоғамдағы жағдайға, мәртебеге, тануға байланысты), материалдық әл-ауқаттың мотивтері (жұмыстың қаржылық жағы, қамтамасыз етілуі, табыстың тұрақтылығы), іскерлік сипаттағы мотивтер (іске бағдарлану, сондай-ақ іскерлік коммуникациялар), жұмыста шығармашылық іске асырудың мотивтері (өз бейімділіктерін, таланттарын, қабілеттерін жүзеге асыру мүмкіндігі) ерекшеленеді.

Зерттеу нәтижелерінің статистикалық сипаттамасы бойынша зерттелуші субъектілердің топтарынан төмендегідей Манна-Уитни критерийлері бойынша орташа ранг пен рангтердің қосындысы есептеліп алынды (кесте 2).

Кесте 2. Е. А. Климовтың дифференциалды-диагностикалық сауалнамасы бойынша екі тәуелсіз топтардың зерттеу нәтижелері

Рангтер				
	Топтар	N	Орташа ранг	Рангтер қосындысы
Адам_-Табиғат	Бақылау тобы	80	57,68	4614,50
	Эксперименттік топ	89	109,56	9750,50
	Барлығы	169		
Адам_-Техника	1,00	80	81,18	6494,00
	2,00	89	88,44	7871,00
	Барлығы	169		
Адам_-Белгілер жүйесі	Бақылау тобы	80	83,56	6685,00
	Эксперименттік топ	89	86,29	7680,00
	Барлығы	169		
Адам_-Адам	Бақылау тобы	80	117,66	9412,50
	Эксперименттік топ	89	55,65	4952,50
	Барлығы	169		
Адам_-Көркем_бейне	Бақылау тобы	80	78,13	6250,50
	Эксперименттік топ	89	91,17	8114,50
	Барлығы	169		
Мамандық_беделі	Бақылау тобы	80	98,03	7842,50
	Эксперименттік топ	89	73,29	6522,50
	Барлығы	169		
Материалдық_әл-ауқат	Бақылау тобы	80	102,50	8200,00
	Эксперименттік топ	89	69,27	6165,00
	Барлығы	169		
Іскерлік_мотивтер	Бақылау тобы	80	85,52	6841,50
	Эксперименттік топ	89	84,53	7523,50
	Барлығы	169		

Екі тәуелсіз топтардың рангтер бойынша статистикалық критерийлері 3-кестеде келтірілген.

Кесте 3. Екі тәуелсіз топтардың рангтер қосындысы бойынша айырмашылықтардың статистикалық критерийі

Критерий	А-Таб	А-Т	А-БЖ	А-А	А-КБ	Мамандық_ беделі	Материалдық_ әл- -ауқат	Іскерлік мотив
U Манна-Уитни	1374,500	3254,000	3445,000	947,500	3010,500	2517,500	2160,000	3518,500
W Вилкоксон	4614,500	6494,000	6685,000	4952,500	6250,500	6522,500	6165,000	7523,500
Z	-6,956	-,978	-,371	-8,404	-1,760	-3,294	-4,425	-,131
Асимп. мәнділігі. (екі жақты)	,000	,328	,711	,000	,078	,001	,000	,896

Кесте 4. Болжамды тексеру қортындылары

Болжамды тексеру қорытындысы				
	Нөлдік болжам	Критерийлер	Мәнділігі	Шешім
1	«Адам_Табиғат» бойынша таралуы топтар категориясы бойынша бірегей	Манна-Уитни U критерийі екі тәуелсіз таңдау топтары үшін	,000	Нөлдік болжам шеттетіледі.
2	«Адам_Техника» бойынша таралуы топтар категориясы бойынша бірегей	Манна-Уитни U критерийі екі тәуелсіз таңдау топтары үшін	,328	Нөлдік болжам қабылданады
3	«Адам_Адам» таралуы бойынша топтар категориясы бойынша бірегей	Манна-Уитни U критерийі екі тәуелсіз таңдау топтары үшін	,000	Нөлдік болжам шеттетіледі.
4	«Мамандық_беделі» бойынша таралуы топтар категориясы бойынша бірегей	Манна-Уитни U критерийі екі тәуелсіз таңдау топтары үшін	,001	Нөлдік болжам шеттетіледі
5	«Материалдық_әл-_-ауқат» бойынша таралуы топтар категориясы бойынша бірегей	Манна-Уитни U критерийі екі тәуелсіз таңдау топтары үшін	,000	Нөлдік болжам шеттетіледі
6	«Іскерлік_мотивтер» бойынша таралуы топтар категориясы бойынша бірегей.	Манна-Уитни U критерийі екі тәуелсіз таңдау топтары үшін	,896	Нөлдік болжам қабылданады.
Асимптотикалық мәнділігі. Мәнділік деңгейі 0,050.-ге тең				

Екі тәуелсіз таңдау топтары үшін Манна –Уитни U критерийі бойынша С.С.Гриншпунның “Мамандық таңдау мотивтері” әдістемесінің нәтижелерін, сондай-ақ Манна-Уитни критерийі бойынша жасалған статистикалық талдауды қарастырамыз.

2-ші кестеде Е.А. Климовтың дифференциалды-диагностикалық сауалнамасы бойынша екі тәуелсіз топтардың зерттеу нәтижелері келтірілген. Бұл кестеде әрбір мамандық түріне (Адам-Табиғат, Адам-Техника, т.б.) қатысты екі топтың (1 және 2) орташа рангі және рангтер қосындысы көрсетілген. Бұл статистикалық талдаудың алғашқы қадамы, ол топтардың әрбір мамандық түрі бойынша қалай орналасқанын көрсетеді. 3-ші кестеде екі тәуелсіз топтардың рангтер қосындысы бойынша айырмашылықтардың статистикалық критерийі көрсетілген. Бұл кестеде Манна-Уитни U критерийінің мәндері (U), Вилкоксон W критерийінің мәндері (W),

Z-мәні және асимптотикалық мәнділік (p-value) көрсетілген. Бұл кесте бізге екі топ арасындағы айырмашылықтардың статистикалық маңыздылығын бағалауға мүмкіндік береді.

U Манна-Уитни: Екі топ арасындағы айырмашылықты көрсететін статистикалық мән. Кіші U мәні екі топтың арасындағы маңызды айырмашылық бар екенін білдіреді.

W Вилкоксон: Рангтердің қосындысын көрсетеді. Z: Манна-Уитни U критерийінің Z-стандартизацияланған мәні. Асимп. мәнділігі (екі жақты): (p-value) Екі топтың арасындағы айырмашылықтың кездейсоқ болу ықтималдығы. Егер p-value (асимп. мәнділігі) 0.05-тен аз болса, онда айырмашылық статистикалық маңызды болып саналады (нөлдік гипотеза жоққа шығарылады). 3-кестеде екі тәуелсіз топтардың рангтер қосындысы бойынша айырмашылықтардың статистикалық критерийі берілген.

4 кестелерде болжамды тексеру қорытындылары келтірілген. Сонымен қатар, бұл кестеде Манна-Уитни критерийінің нәтижелері бойынша қорытындылар берілген.

Нөлдік болжам: Екі топтың арасында мамандық таңдау мотивтері бойынша ешқандай айырмашылық жоқ. Критерийлер: Манна-Уитни U критерийінің мәні.мәнділігі: Асимп. Мәнділігі (p-value). Нөлдік болжамның қабылдануы немесе жоққа шығарылуын тексеру үшін 3-ші және 4-ші кестеде берілген мәліметтерді біріктіріп талдау жасайық:

Адам-Табиғат: p-value = 0.000 ($p < 0.05$): Нөлдік болжам жоққа шығарылады. Яғни, екі топ арасындағы "Адам-Табиғат" мотиві бойынша маңызды айырмашылықтар бар. *Адам-Техника*: p-value = 0.328 ($p > 0.05$): Нөлдік болжам қабылданады. Яғни, екі топ арасындағы "Адам-Техника" мотиві бойынша маңызды айырмашылықтар жоқ. *Адам-БЖ (Адам-Белгілер жүйесі)*: p-value = 0.711 ($p > 0.05$): Нөлдік болжам қабылданады. Яғни, екі топ арасындағы "Адам-БЖ" мотиві бойынша маңызды айырмашылықтар жоқ. *Адам-Адам*: p-value = 0.000 ($p < 0.05$): Нөлдік болжам жоққа шығарылады. Яғни, екі топ арасындағы "Адам-Адам" мотиві бойынша маңызды айырмашылықтар бар. *Адам-Көркем бейне*: p-value = 0.078 ($p > 0.05$): Нөлдік болжам қабылданады. Яғни, екі топ арасындағы "Адам-Көркем бейне" мотиві бойынша маңызды айырмашылықтар жоқ. *Мамандық беделі*: p-value = 0.001 ($p < 0.05$): Нөлдік болжам жоққа шығарылады. Яғни, екі топ арасындағы "Мамандық беделі" мотиві бойынша маңызды айырмашылықтар бар. *Материалдық әл-ауқат*: p-value = 0.000 ($p < 0.05$): Нөлдік болжам жоққа шығарылады. Яғни, екі топ арасындағы "Материалдық әл-ауқат" мотиві бойынша маңызды айырмашылықтар бар. *Іскерлік мотивтер*: p-value = 0.896 ($p > 0.05$): Нөлдік болжам қабылданады. Яғни, екі топ арасындағы "Іскерлік мотивтер" мотиві бойынша маңызды айырмашылықтар жоқ.

Зерттеу нәтижелері бойынша екі топтың арасында мамандық таңдау мотивтері бойынша кейбір маңызды айырмашылықтар бар. Атап айтқанда, "Адам-Табиғат", "Адам-Адам", "Мамандық беделі", "Материалдық әл-ауқат" мотивтері бойынша статистикалық маңызды айырмашылықтар анықталды. Бұл, мүмкін, екі топтың арасындағы әртүрлі факторлардың (мысалы, білім беру бағдарламалары, әлеуметтік-мәдени жағдайлар, т.б.) әсерінен болуы мүмкін. Алдағы зерттеулерде келесі қадамдар жасауға болады: *Айырмашылықтарды түсіндіру*: Неге "Адам-Табиғат", "Адам-Адам", "Мамандық беделі", "Материалдық әл-ауқат" сияқты мотивтер бойынша айырмашылықтар бар? Бұл топтардың арасындағы білім беру, тәжірибе, тәрбие және басқа да факторлардың әсері болуы мүмкін. *Түпкі себептерін анықтау*: Топтардағы айырмашылықтардың түпкі себептерін анықтау үшін қосымша зерттеулер жүргізу қажет (мысалы, сауалнамалар, сұхбаттар).

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, білім беру процесін жақсартуға бағытталған практикалық ұсыныстар жасауға болады (мысалы, мамандық таңдауға көмектесетін бағдарламалар құру, кәсіби бағдар беру жұмыстарын жақсарту).

ҚОРЫТЫНДЫ Зерттеу барысында оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторлар туралы мәселелер психология ғылымында егжей-тегжейлі талданып, теориялық тұжырымдар бір жүйеге келтірілді, атап айтқанда оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторларына әсер ететін сыртқы және ішкі факторларды зерттеуге ерекше назар аударылады, өйткені дәл осы фактор-

ларды зерттеу кәсіби мамандық таңдауына психологиялық дайындығы сәтті болуы үшін әсер етуі мүмкін аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеуді қорытындылай келе, оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы факторларын зерттеуге алған мәліметтерге сүйене отырып, келесі қорытындыларды жасауға болады: оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы негізгі факторларды төмендегідей сипаттап тұжырымдаймыз. Оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастырушы негізгі факторларына жеке мотивацияның маңыздылығы тиімді әсер ететіндігі анықталды. Оқушылардың мамандық таңдауында ішкі мотивация (армандарға сәйкестігі, мінезге сай болуы) сыртқы факторларға қарағанда (педагогтар, достар) маңыздырақ рөл атқарады. Бұл оқушылардың өз қалауымен және саналы түрде мамандық таңдауға ұмтылатыны айқындалды.

Оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын факторлар мыналар: *өзін-өзі тану*: оқушылардың өздерінің күшті және әлсіз жақтарын, қызығушылықтарын, қабілеттерін және құндылықтарын білуі. Бұл мамандықтардың әртүрлі салаларына сай келетін жеке қасиеттерді анықтауға көмектеседі. *Мамандықтар туралы ақпарат*: Әртүрлі мамандықтар, олардың талаптары, қажетті білімдері мен дағдылары туралы толық ақпарат алу. Бұл ақпарат оқушыларға өздеріне сәйкес мамандықты таңдауға көмектеседі. Оқушыларға кәсіби бағдар беру жұмыстарын жүргізу, олардың мамандық таңдау мәселелері бойынша кеңес беру, психологиялық қолдау көрсету. Бұл жұмыс мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында жүзеге асырылуы тиіс. Келесі факторлардың бірі: отбасының оқушылардың мамандық таңдауына әсері. Отбасы мүшелерінің қолдауы, кеңестері және кәсіби қызығушылықтары оқушылардың таңдауына оң әсер етуі мүмкін. *Мектептің рөлі*: мектептердің кәсіби бағдар беру бағдарламаларын ұйымдастыру, психологтардың, сынып жетекшілерінің және мұғалімдердің қолдауы. *Әлеуметтік-мәдени факторлар*: әлеуметтік нормалар, нарықтағы сұраныс, мамандықтың беделі және басқа да факторлар.

Зерттеулердің нәтижелеріне негізделген қорытындыларына келетін болсақ, зерттеулер оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын қалыптастыруға бағытталған арнайы бағдарламалар мен әдістердің тиімділігін көрсетеді. Кәсіби бағдар беру бағдарламаларының тиімділігі оқушылардың өздерінің қабілеттерін, қызығушылықтарын және мақсаттарын жақсы түсінуімен, сондай-ақ мамандықтар туралы көбірек ақпарат алуымен байланысты. Отбасының қолдауы мен мектептің кәсіби бағдар беру жұмыстарының үйлесімділігі оқушылардың мамандық таңдауына оң әсер етеді.

Осыған орай, төмендегідей ұсыныстар:

- Оқушылардың мамандық таңдауына психологиялық дайындығын арттыру үшін мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында кәсіби бағдар беру бағдарламаларын енгізу.
- Оқушылардың өздерінің қабілеттерін, қызығушылықтарын және мақсаттарын жақсы түсінуіне көмектесетін әдістерді қолдану (мысалы, психологиялық тестілеу, тренингтер, кәсіби сынақтар).
- Отбасылардың кәсіби бағдар беру процесіне қатысуын қамтамасыз ету.
- Оқушыларға мамандықтар туралы толық ақпарат беру (кәсіби салалар, білім беру ұйымдары, нарықтағы сұраныс).
- Кәсіби бағдар беру қызметін жетілдіру (білікті мамандар, жаңа әдістер және технологиялар).

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, оқушылар таңдаған мамандықтың табысты болуы үшін бәсекелестік қажет деп есептейді. Бұл олардың еңбек нарығындағы жағдайды бағалай білетінін және табысты болу үшін күш салуға дайын екенін айқындады. Зерттеу нәтижелерін бағалау кезінде жоғары сынып оқушыларының ішінде өз қалауларын әлі нақты көрсетпеген оқушыларға мектептер мен сыныптарда жұмыс істейтін психологиялық кеңесшілер ұсынатын кәсіптік бағдар беру қызметтерін барлық оқушылар үшін қалаулы ету және оларды тарату үшін әртүрлі іс-шараларды ұйымдастыру ұсынылуы мүмкін деп тұжырымдаймыз. Мысалы, кәсіптік бағдар беру

бойынша психологиялық кеңесшілерден көмек алмаған оқушыларға арналған мектептер мен сыныптарда бағдарлау қызметтерін насихаттайтын іс-шаралар өткізілуі мүмкін. Дегенменде, кәсіптік бағдар беру қызметтерін пайдаланбайтын оқушылардың бұл қызметті алмауының себептерін зерттейтін зерттеулер осы салаға өз үлесін қосады деп ойлаймыз. Демек, бұл зерттеу аясында ЖОО-да кәсіби бағдар беру қызметінің тиімділігін арттыру қажеттігін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Kuzgun, Y. *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığına Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. – 2009.
2. Даутова А.Н. Жоғары сынып оқушыларына мамандық дұрыс таңдауда психологиялық кәсіби бағыт бағдар беру. 06.02.2025, 21:35 <https://dspace.enu.kz/handle/enu/14853?show=full>
3. Құдайбергенова С.К., Әбдібекова Г.Ә. Жоғарғы сынып оқушыларының мамандық таңдауындағы гендерлік ерекшеліктері. Хабаршы әл-Фараби аындағы ҚазҰУ., №2(37), Алматы.20011.-25-29бб. <https://rmebrk.kz/journals/1071/81118.pdf>
4. Ильин Е.А. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – СПб: Питер, 2007, -544с.
5. Жарықбаев Қ.Б. Жан тану негіздері. - Алматы: Мектеп, 2008. – 389 б.
6. Климов Е.А. Как выбрать профессию. – М.: Прсвещение, 1990. - 159 с.
7. Бозоров А.А. Закономерности развития профессиональной самореализации личности // Наука и образование сегодня. 2019. №3 (38). С. 107-109.
8. Голубева Е.А. Проблема детерминации профессионального самоопределения личности в психологии // Молодой ученый. 2020. № 23 (313). С. 546-549. URL: <https://moluch.ru/archive/313/71315/>
9. Пряжников Н.С. Методы активизации личного и профессионального самоопределения. М.: Московский психолого- социальный институт. 2002. 400 с.
10. Киреева З.А., Стойко Е.Н. Особенности профессионального самоопределения современных старшеклассников. //Вестник Курганского государственного университета. - 2012. №1(23).С.65-75.
11. Бадашкеев М.В. Социально-психологические риски личностного самоопределения сельских школьников // Гуманитарная парадигма. № 3 (6). 2018. С. 42-47.
12. Öncü, H. Meslek seçiminin gereği ve önemi. //Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Yeni Dönem.- 1995. - 110-115 p.
13. Ercan, L. Ergenlik döneminde rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri.Kastamonu Eğitim Dergisi. – 2001. 9(2), 47-58 p.
14. Ulaş, Ö., Demirtaş-Zorbaz, S., Dinçel, E. F., Çiffliz-Kınay, G., Coştur, R. (2017). Özel okulda öğrenim görmekte olan lise öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen etmenler. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.- 2017.- 17 (1), 441-456. <https://www.researchgate.net/publication/315692997>
15. Sarıkaya, T. ve Khorshid, L.Üniversite öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen etmenlerin incelenmesi: Üniversite öğrencilerinin meslek seçimi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi. -2013.-7(2),393-423 p.

Referehces

1. Kuzgun, Y. *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığına Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. – 2009.
2. Dautova A. N. Psychological and professional orientation of high school students in the correct choice of profession. <https://dspace.enu.kz/handle/enu/14853?show=full>
3. Kudaibergenova S. K., Abdibekova G. A. Gender characteristics of high school students in the choice of profession. The messenger of Al-Farabi kaznu., №2 (37), Almaty.20011 pp-25-29 <https://rmebrk.kz/journals/1071/81118.pdf>
4. Ilyin E. A. differential Psychophysiology of men and women. - SPB: Peter, 2007, - 544 p.
5. Zharykbayev K. B. fundamentals of knowledge of the Soul. - Almaty: school, 2008 – 389 p.

6. Klimov E. A. *As a professional*. - M.: Prsveshchenie, 1990. – 159 p.
7. Bozorov A. A. *legislative development of professional self-realization of Personality // Science and education today*. -2019.-№3(38).-P.107-109.
8. Golubeva E.A. *The problem of determining professional self-determination in psychology // Young scientist*. 2020. No. 23 (313). pp. 546-549. URL: <https://moluch.ru/archive/313/71315/>
9. Pryazhnikov N. S. *Methods of activating personal and professional self-determination*. Moscow: Moscow Psychological and Social Institute. 2002. 400 p
10. Kireeva Z. A., Stoiko E.N. *Features of professional self-determination of modern high school students // Bulletin of Kurgan State University*. 2012. No. 1(23).pp.65-75.
11. Badashkeev M. V. *Socio-psychological risks of personal self-determination of rural schoolchildren // Humanitarian paradigm*. No. 3 (6). 2018. pp. 42-47.
12. Öncü, H. *The necessity and importance of career choice*. //Gazi University Gazi Faculty of Education Journal New Term.- 1995. 110-115 p.
13. Ercan, L. *Guidance and psychological counseling services during adolescence*.Kastamonu Education Journal. – 2001. 9(2), 47-58 p.
14. Ulaş, Ö., Demirtaş-Zorbaz, S., Dinçel, E. F., Çifiliz-Kınay, G., Coştur, R. (2017). *Factors affecting the career choice of high school students studying in private schools*. Abant İzzet Baysal University Faculty of Education Journal.-2017.17(1).-P.-441-4567. <https://www.researchgate.net/publication/315692997>
15. Sarıkaya, T. and Khorshid, L. *Examining the factors affecting the career choice of university students: Career choice of university students*. Turkish Journal of Educational Sciences. -2013.-7(2), 393-423 p.

MRNTI 15.41.25

<https://doi.org/10.51889/2959-5967.2025.84.3.011>

Kazetova A. , Fedorchenko L. , Yessenova S. , Maksotova T.T. , Yeskakova F.
West Kazakhstan University named after M. Utemisov (Uralsk, Kazakhstan)

PSYCHOLOGICAL RESILIENCE OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN SPECIALIZED CLASSES: ADAPTATION AND DEVELOPMENT

Abstract

The article addresses the pressing issue of psychological resilience among high school students transitioning to specialized classes. It highlights that at the beginning of their studies, many students face difficulties, primarily due to a temporary decrease in psychological resilience. This challenge is linked to the adaptation process, which includes building relationships with classmates and teachers, as well as coping with a demanding academic curriculum.

To explore this issue, a specialized questionnaire was developed to assess the levels of psychological resilience among high school students. During the research process, both domestic and international psychological studies were analyzed, forming the foundation of the questionnaire's concept. The structure of the questions was based on theoretical and methodological principles and took into account the age-related aspects of psychological resilience.

The findings revealed that, although psychological resilience tends to remain relatively stable during adolescence, certain situations can negatively impact it. The questionnaire enabled the identification of different levels of psychological resilience, allowing for further measures to be taken to adjust the school's educational environment in order to better support students.

The stability of psychological resilience in high school students is significantly influenced by the educational environment, which plays a crucial role in their academic success and personal development. During the questionnaire's development, special attention was given to the concept of the